

Oud Utrecht 2

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Utrechtse canons te kust en te keur

De bijzondere beelden op het Piëtas-gebouw

Cornelia Spaens: voorvrouw van protestantse ketters

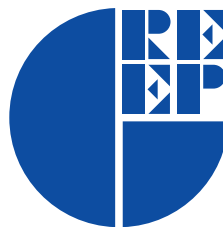

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvestiging: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

**Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling**

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

**WALTMANN. HISTORISCH GEZIEN
EEN VAN DE EERSTEN.**

Maar vooral ook degelijk, betrouwbaar, vakkundig, uiterst actief en meer
dan 115 jaar volledig ingespeeld op onroerend goed in Utrecht en regio.

Eeuwig, en altijd actief in vastgoed

Maliesingel 18
Postbus 349
3500 AH Utrecht
Tel. 030 - 231 30 35
Fax 030 - 231 23 74
www.waltmann.nl
info@waltmann.nl

Inhoud

32

Mieke Heurneman

Ook in Utrecht ware canonkoorts

37

Signalement

38

Kornee van der Haven

Interessant ensemble van bouwstijlen

Oud-Utrecht op de bres voor renovatie

Van Sijpesteijkade

40

Joke Spaans

**Cornelia Spaens: aanstichtster van
verboden preken en beelden breken**

Boven het maaiveld 2

44

Renger de Bruin

Het rijke Rhenense verleden

Boekbespreking

46

Jan Willem Arends

Romeinse godin en roomse ridder

Het beeldhouwwerk aan het Piëtas-gebouw

51

Anne Houk de Jong

Poorten der verbeelding

Utrechtse stadspoorten herbouwd door Lieuwe Wynia

53

Agenda

32

Canonkoorts stijgt nog steeds

Naast de in 2006 gelanceerde nationale historische canon bestaan er inmiddels vele lokale en regionale canons. Ook in Utrecht zijn inmiddels tientallen thema's geselecteerd en vele 'vensters' geopend op de eigen geschiedenis. Een beschouwing over nut en noodzaak en een overzicht van de Utrechtse canons.

40

Felle voorvechtster van gereformeerde zaak

Ze stelde haar huis open voor verboden preken en jutte haar man en zonen op om in de Utrechtse kerken beelden neer te halen. De Raad van Beroerten veroordeelde Cornelia Spaens in 1568 tot eeuwige verbanning, maar een jaar later was ze al weer terug in de stad.

46

Romeinse godin en roomse ridder

Veel voorbijgangers zien wel de beelden op Utrechtse gebouwen, maar weten ze ook wat die voorstellen en waarom ze daar staan? Neem de ridderfiguur en de dame op de troon boven de ingang van het stoere gebouw op de hoek van Drift en Nobelstraat. Een korte geschiedenis van het Piëtas-gebouw ontraadselt hun geheimen.

Sinds het verschijnen van de nationale canon in oktober 2006 heeft de canonkoorts toegeslagen. Iedereen heeft een mening over de zin en onzin van deze lijst met vijftig belangrijkste onderwerpen uit ons nationale verleden. Naast kritiek is er ook veel lof. Wat is de canon precies en wat wordt er in Utrecht mee gedaan?

Ook in Utrecht

Scène uit de aflevering over de Oudewaterse Moord (1575) uit de tv-serie *Verleden van Utrecht*.

□ FOTO: ELLIE WOUT.

De Nederlandse culturele canon is 'het geheel van belangrijke personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen die samen laten zien hoe Nederland zich ontwikkeld heeft tot het land waarin we nu leven'. Doel van de canon is de historische kennis onder de jeugd op een hoger peil te brengen. Recente onderwijsveranderingen zouden debet zijn aan de beperkte kennis van leerlingen. Zo is het aantal lesuren voor het vak geschiedenis teruggeschoefd en de aandacht zou te veel op vaardigheden en te weinig op historische feitenkennis zijn komen te liggen. In september 2005 gaf de toenmalige minister van Onderwijs Maria van der Hoeven een commissie onder leiding van de Utrechtse hoogleraar en president van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen Frits van Oostrom de opdracht om te bedenken wat elke Nederlander van zijn eigen geschiedenis zou moeten weten.

Vensters en iconen

Het resultaat was een lijst met vijftig 'vensters', die elk worden aangeduid met een icoon, titel, ondertitel en datering.¹ Bijvoorbeeld: 'Willibrord. 658-739. Verbreiding van het christendom'. De iconen zijn beeldmerken die terugkomen in de tijdslinger op de wandkaart voor het onderwijs. Bij elk venster hoort een inhoudelijke tekst, beeld- en geluidsmateriaal en verwijzingen naar literatuur en plekken om te bezoeken. De term 'venster' is bewust gekozen. Via het icoon wordt namelijk uitzicht geboden op het veel bredere historische en culturele landschap dat zich daar achter bevindt. Wie bijvoorbeeld het venster over Eise Eisinga opent, krijgt niet alleen informa-

ware canonkoorts

tie over deze Fries en het planetarium dat hij in zijn huis bouwde, maar ook over het tijdsbeeld en het Verlichtingsdenken die daar achter zitten.

Naast de vijftig vensters formuleerde de canoncommissie veertien hoofdlijnen, zoals 'Lage Landen bij de zee' (over de strijd tegen het water), waar de vensters over de Beemster en de Watersnood onder vallen. Op deze manier worden verbanden gelegd tussen verschillende vensters.

De historische kennis mag dan tekortschieten, historische belangstelling is er zeker wel, getuige de populariteit van historische televisieprogramma's als *Andere Tijden* (NPS/VPRO) en de serie *In Europa* van Geert Mak. Als verklaring voor de recente grote aandacht voor (vaderlandse) geschiedenis worden wel de globalisering en de snelle veranderingen in de moderne samenleving genoemd. Mensen zouden houvast zoeken in het verleden, met name ook in dat van henzelf en hun eigen omgeving. Zo zitten er tegenwoordig meer genealogen in het archief (en achter de computer) dan ooit tevoren en zijn de laatste decennia de historische verenigingen als paddenstoelen uit de grond geschoten.

Discussies over de canon

De presentatie van de canon heeft veel discussie losgemaakt. Op de nationale canonsite (www.entoen.nu) werden meteen in de eerste dagen na het verschijnen veel reacties geplaatst. De meeste betreffen de inhoud van een bepaald venster. Ook de keuze van de thema's is onderwerp van veel discussie. Volgens critici zijn die willekeurig zijn, ontbreken essentiële thema's terwijl andere, veel onbelangrijkere onderwerpen wel een plek hebben gekre-

Uitnodigingsposter voor de Utrechtse Canonkaravaan.

gen. De canon zou te 'Hollands' zijn en de rol van vrouwen zou onderbelicht worden. Ook vragen sommigen zich af wat nieuwkomers met deze canon aan moeten, want hij heeft immers weinig te maken met hún verleden. Onderwerpen die node werden gemist waren onder andere: de Koude Oorlog, landbouw, de Belgische afscheiding en in het verlengde daarvan de zuidelijke Nederlanden in het algemeen. Limburgers voelden zich achtergesteld: waarom Sint Servatius, die al in de 4e eeuw zijn bisschopszetel in Maastricht vestigde, niet genoemd, en Willibrord, die pas in 690 voet aan wal zette in de Lage Landen, wel?

Dat sommige belangrijke onderwerpen het af hebben moeten leggen tegen een 'onbeduidend' en beperkt venster als dat van Annie M.G. Schmidt, stuitte velen tegen de borst. Suggesties voor nieuwe vensters liepen uiteen van 'serieuze' historische onderwerpen tot het EK voetbal van 1988 en de eerste uitzending van *Goede Tijden Slechte Tijden*. Vensters die de meeste inhoudelijke discussie opriepen, hebben - dat zal geen toeval zijn - allemaal te maken met ons koloniale verleden: Indonesië, de slavernij en de VOC. Afgaand

Dalmatier van bisschop David van Bourgondië, 1490-1510. Het venster over David van Bourgondië en zijn Renaissancehof in Wijk bij Duurstede in de regionale canon van Zuid-oost-Utrecht sluit aan bij het nationale venster over Erasmus en het humanisme.

□ COLLECTIE: MUSEUM CATHARIJNECONVENT

op het aantal reacties zijn de Atlas Major van Blaeu, Rembrandt, Suriname en de Nederlandse Antillen en Christiaan Huygens de minst controversiële onderwerpen.

Verplicht in het onderwijs

Reacties op de canon kwamen er ook vanuit het onderwijs. Daar zit immers de belangrijkste doelgroep. Met ingang van het schooljaar 2009-2010 wordt de canon verplicht voor groep 5 tot en met 8 van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De belangrijkste kritiek vanuit het onderwijs is dat de canon nú komt, vlak na de invoering van de tien tijdvakken. Dit zijn de tien periodes (van 'jagers en boeren' tot 'televisie en computer') waarin hoogleraar Piet de Rooy de geschiedenis indeelde als leidraad voor het geschiedenisonderwijs. Docenten voelen zich overrompeld door de zoveelste vernieuwing in korte tijd en vragen zich vertwijfeld af wat nu belangrijker is: de canon of de tijdvakken. De canoncommissie heeft toegegeven dat de timing niet erg gelukkig is. Aan de andere kant benadrukt ze dat de canon en de tijdvakkenindeling juist prima te combineren zijn. Zo is het venster over Willibrord een mooi en illustratief voorbeeld bij het tijdvak van monniken en ridders (500-1000).

Inmiddels is er ook een kinderversie van de canonwebsite www.entoen.nu. Verder zijn via de website voor elk venster 'canonclips' te zien op drie verschillende niveaus: groep 5-6, groep 7-8 en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Dit zijn filmpjes van enkele minuten met uitleg over het onderwerp, historisch beeldmateriaal waarin kinderen ook zelf aan het woord komen. Een dvd-box met de 150 canonclips is gratis naar de scholen gestuurd.

Het onderwijs lijkt nog niet erg warm te lopen voor de canon. Daarom werd de Canonkaravaan in het leven geroepen. Dit is een serie onderwijsconferenties, die inmiddels hebben plaatsgevonden in alle provincies en de vier grote steden. Op 29 oktober 2008 organiseerde Landschap Erfgoed Utrecht de Canonkaravaan voor provincie en stad Utrecht. Leerkrachten en docenten konden zich in de Marnix Academie (pabo) te Utrecht door middel van lezingen, presentaties en een culturele markt laten informeren over de canon en vooral ook laten inspireren om de canon toe te passen in de les, al dan niet met voorbeelden uit de eigen omgeving. In enkele presentaties werd ook het vakoverstijgende karakter van de canon nog eens onder de aandacht gebracht. Links met het vak geschiedenis liggen het meest voor de hand, maar de canon biedt ook veel aanknopingspunten met andere vakken, zoals aardrijkskunde (bijvoorbeeld de vensters over de strijd tegen het water), Nederlands (Hebben olla vogala, Statenbijbel, Max Havelaar, Annie M.G. Schmidt) en de kunstvakken (zoals vensters over Rembrandt en De Stijl).

Vloedgolf aan canons

Naast kritiek heeft de nationale canon veel lof geoogst. Hoezeer het canonidee aanslaat, bewijst ook de vloedgolf aan alternatieve canons waarmee we sindsdien worden overspoeld. Er zijn verschillende soorten. Er zijn thematische canons over een specifiek onderwerp, bijvoorbeeld het Nederlandse Landschap. Sommige instellingen hebben een canon gemaakt over hun eigen collectie, zoals de Rijkscanon met hoogtepunten uit de collectie van het Rijksmuseum. Een canon die (in tegenstelling tot de meeste andere) direct gelinkt is met de nationale canon is de 'Canon met de kleine c' (www.kleinec.nl), die aansluitend bij de nationale canonvensters volksverhalen, liederen en mondelinge overleveringen biedt. Het idee erachter is dat verhalen makkelijker worden onthouden dan feiten. Tot slot zijn er vele lokale en regionale varianten van de nationale canon. Zo zijn er onder andere canons van Tiel, Amsterdam, Haarlem, het bisdom Haarlem, het Noorden, Overijssel, Friesland, de stad Groningen, Harderwijk, Tilburg, Breda, Rijswijk, Leiden en het Groene Hart.

Utrechtse lokale en regionale canons

Ook in de provincie Utrecht leeft de canon. Zo zijn er gemeentes waarvoor een lokale canon is ontwikkeld. Enkele zijn in druk verschenen, zoals een canon van de nog jonge gemeente Utrechtse Heuvelrug (die eigenlijk niet zozeer een canon is als wel een kleine geschiedenis) en één van Bunschoten, Spakenburg en Eemdijk. In het nieuwe publiekscentrum van Het Utrechts Archief kunnen bezoekers een expositie bekijken rond onderwerpen die

deels zijn ontleend aan de nationale canon. Het Utrechts Archief is voornemens in 2009 een boek te publiceren met de canon van de stad Utrecht, die tevens via de website te raadplegen zal zijn. Een digitaal voorbeeld is de canon van Nieuwegein, een initiatief van de Oudheidkamer Vreeswijk, de Historische Kring Nieuwegein en het gemeentearchief (www.hetgeheimvannieuwegein.nl). Het aardige van deze canon is dat hij een open einde heeft. Bewoners van Nieuwegein wordt nadrukkelijk gevraagd om te helpen de canon af te maken door zelf onderwerpen aan te dragen voor de periode na 1971 (het jaar waarin de voormalige gemeenten Jutphaas en Vreeswijk werden samengevoegd tot Nieuwegein).

Behalve bijzonderheden uit de lokale geschiedenis zijn juist ook de bovenlokale verbanden interessant. Dat is voor Landschap Erfgoed Utrecht reden voor het ontwikkelen van vier regionale canons. Deze aanpak heeft als neveneffect dat de samenwerking tussen erfgoedinstellingen binnen een bepaalde regio wordt bevorderd en er een netwerk ontstaat. In eerste instantie dragen de erfgoedinstellingen in de regio onderwerpen voor canonvensters aan. Die worden gepubliceerd op de Utrechtse canonsite, waarop het publiek vervolgens kan reageren.² Deze reacties kunnen aanleiding zijn om de canon aan te passen. Net als de nationale canon is die niet statisch maar juist dynamisch, want het historisch bewustzijn en de ideeën over geschiedenis ontwikkelen zich nu eenmaal.

In de twee oostelijke regio's (Eemland en Zuidoost Utrecht) zijn in 2008 al canonvensters vastgesteld. Dit jaar zijn de twee westelijke regio's aan de beurt. Op de Utrechtse canonsite zullen behalve van de vier regio's ook de canon van de stad Utrecht te zien zijn en een canon voor de provincie Utrecht, die eveneens in boekvorm door de Walburg Pers zal worden gepubliceerd.

De nationale canon is uitgangspunt voor de regionale canons. In eerste instantie wordt bekeken of en hoe vensters uit de nationale canon 'vertaald' kunnen worden naar Utrecht. Dit maakt de regionale canononderwerpen ook voor het onderwijs interessant. Zo past de Pyramide van Austerlitz prachtig in het venster over Napoleon en de Franse tijd. Vervolgens worden vensters toegevoegd voor onderwerpen die niet in de nationale canon voorkomen, maar voor de regio wel van groot belang zijn. Voorbeelden daarvan zijn: Dorestad, turfwinning, tabaksteelt³ en militairen op de Utrechtse Heuvelrug. Verder wordt bij de samenstelling van de regiocanons nadrukkelijk een link gelegd met het erfgoed in de regio. Als mensen in hun eigen omgeving nog iets kunnen zien of beleven van de vensters, wordt de canon concreet en tastbaar. In een webpeiling die vorig jaar op de erfgoedportal (www.erfgoed-utrecht.nl) is gehouden

over de vraag wat mensen zouden doen als er een canon van hun streek bestond, gaven veel respondenten dan ook aan plekken te willen bezoeken waar nog iets van de canon te zien is.⁴

Naast de regionale canonwebsite, die voor volwassenen is bedoeld, is Landschap Erfgoed Utrecht van plan een Utrechtse onderwijsanonsite te ontwikkelen waarop leerlingen en docenten kunnen zien wat er van de nationale canonvensters in hun eigen omgeving terug te vinden is en welk lesmateriaal over deze onderwerpen beschikbaar is.

Een aantal onderwerpen uit de regionale canons wordt belicht in de televisieserie *Verleden van Utrecht*, die Landschap Erfgoed Utrecht het afgelopen jaar maakte met RTV

Grafheuvel bij Amerongen. Het regionale venster over grafheuvels vervangt het nationale canonvenster over de Hunebedden.

□ COLLECTIE: HEEMKUNDIGE STICHTING AMERONGEN.

Utrecht. De serie telt uit elk van de vier regio's twee afleveringen over verschillende periodes uit de geschiedenis.⁵ Door onder ander historische gebeurtenissen na te spelen, is geprobeerd de onderwerpen zo levendig mogelijk in beeld te brengen. De serie is nog op dvd en via internet te bekijken, waar kijkers ook kunnen reageren (www.utrechtsecanons.nl / www.verledenvanutrecht.nl). Vanwege het grote succes zal het *Verleden van Utrecht* in najaar 2009 een vervolg krijgen.

De geschiedenis dichtbij

Het is duidelijk dat de presentatie van de nationale canon veel in beweging heeft gezet, ook in de provincie Utrecht. Los van de vraag hoe historisch verantwoord de nationale of de andere canons zijn, is duidelijk dat een canon

Reizigers wachten op de trein op het station Hamersveld/Leusden. Dit past binnen het venster over de eerste spoorwegen in Nederland.

□ FOTO: HISTORISCHE KRING LEUSDEN.

een goed middel is om de geschiedenis onder de aandacht te brengen. In hoeverre de onderwerpen zullen beklijven bij de jeugd, zal de tijd leren. Voor de historisch geïnteresseerde zal de canon wellicht weinig nieuws bevatten, maar het vormt wel een handig en beknopt overzicht van historische en culturele hoogtepunten. Bovendien komt door de vertalingen van de nationale canon naar de eigen omgeving het verleden dichterbij. Geschiedenis is geen ver-van-mijn-bed-show, maar ligt bij iedereen om de hoek of dat nu verhalen zijn, museale voorwerpen, archiefstukken of het landschap.

Noten

- 1 In de definitieve lijst is het venster over de boekdrukkunst verdwenen en een nieuw venster over Christiaan Huygens en de wetenschap in de Gouden Eeuw toegevoegd.
- 2 www.utrechtsecanons.nl. Deze site is nog in ontwikkeling. Op dit moment zijn hier al wel beschrijvingen te vinden van de acht afleveringen van de canontelevisieserie *Verleden van Utrecht* die is gemaakt door Landschap Erfgoed Utrecht en Regio TV Utrecht. De site zal worden gekoppeld aan de landelijke canonsite www.entoen.nu.
- 3 Het omslag van dit nummer laat tabaksteelt in de omgeving van Amerongen zien. De tabaksteelt vormt een venster in de regionale canons van Eemland en Zuidoost-Utrecht. De foto is afkomstig uit een particuliere collectie. Met dank aan de Heemkundige Stichting Amerongen.
- 4 Voor de volledige uitslag van deze webpeiling, zie: *GM kwadraat. Tijdschrift over geschiedenis, geografie, monumenten, musea Utrecht* 7 (2007) nr.28 (winter).
- 5 RTV Utrecht heeft de serie uitgezonden in het kader van de campagne *Verleden van Nederland*.

Een wijk van stand

Oog in Al is een van de populairste Utrechtse wijken voor wie rust, ruimte en wooncomfort zoekt. Het blijkt, zo maakt het mooi verzorgde boek *Onder Ons Gezegd* duidelijk, ook een wijk met een interessante geschiedenis die begint als de gemeente in 1918 het landgoed Oog in Al koopt, in 1666 gesticht door de 'dolle jonker'

Everard Meyster. De veranderingen die zich in bijna honderd jaar voordoen in deze wijk zijn niet uniek, maar ook herkenbaar voor andere, 'betere' wijken in Utrecht en elders. Daarom zullen ook anderen dan (ex-)bewoners van Oog in Al plezier beleven aan dit boek dat tot stand kwam op initiatief van een aantal bewoners van de wijk.

Janny Ruardy e.a., *Onder Ons Gezegd. Portret van de Utrechtse wijk Oog in Al. Utrecht: Begijnkade 18 uitgevers, 2008. 160 p. ISBN 978 90 78019 13 8. €19,90.*

Utrechts verleden op dvd

Eind 2008 zond RTV Utrecht acht afleveringen van ieder 12 minuten uit over episodes uit de geschiedenis van de provincie. Van het jaar nul (IJzertijd in Eemland) tot 1943 (De heilzame Heuvelrug over TBC-klinieken), van Touwindustrie en de Oudewaterse moord (1575) tot Opstand in Kamp Zeist (1914), van De Ronde Venen (Turfkoorts in de Gouden Eeuw) tot Wijk bij Duurstede (David van Bourgondië, 2e helft 15e eeuw), van oorlog (Slag bij Vreeswijk 1787) tot opbouw (aanleg Merwedekanaal eind 19e eeuw). De plezierig gepresenteerde filmpjes bestaan uit uiteenlopend archiefmateriaal, bezoeken aan plaatsen der herinnering en - soms wat klungelig - nagespeelde historische scènes. De serie werd geproduceerd in het kader van de campagne Verleden van Nederland (zie ook het artikel over historische canons). Een tweede serie is in de maak.

Machteld Smits (eindredactie), Annechien Steenhuizen (presentatie), Nathalie Ringrose e.a. (regie), *Verleden van Utrecht deel 1. Utrecht: TV Utrecht, 2008; dvd ca. 96 min. €11,75.*

Voorgeschiedenis Leidsche Rijn

Het was dankzij de nieuwste gebiedsontwikkelingen - de aanleg van Leidsche Rijn - dat de oudste geschiedenis van het gebied - met de vondst van een Romeinse weg en een Romeins schip - blootgelegd werd. Met die gebeurtenissen besluit dit boekje dat aan de hand van - vaak nostalgische - zwart/witfoto's de geschiedenis beschrijft van Vleuten-De Meern van 1954 tot 2004. Haarzuilens maakte deel uit van die gemeente tot de drie dorpen in 2001 bij Utrecht werden gevoegd voor de nieuwe wijk Leidsche Rijn dat in 2003 ook de voormalige Nieuwegeinse polder Rijnenburg opslokte.

Diny van der Leest-Brand en Veronique Voorn-Verkleij, *Van Vleuten, De Meern en Haarzuilens naar Leidsche Rijn (1954 - 2004). Zaltbommel: Uitgeverij Aprilis, 2008. 96 p. ISBN 978 90 5994 258 5. €18,50.*

157 x Utrecht

Miniportretten van de 157 plaatsen, dorpen, gehuchten en buurtschappen die samen de 29 gemeenten vormen in de provincie Utrecht. De meeste plaatsen krijgen één tekst- en één fotopagina, de grotere een paar meer. Over de geschiedenis van gemeentelijke (her)indelingen - hoe kwamen die 29 gemeenten tot stand? - geeft het boek geen enkele informatie. Ook verwijzingen naar verdere bronnen over de 157 plaatsen ontbreken.

157 x Utrecht. Van Abcoude tot Zijderveld. Kampen: Omniboek, 2008. 375 p. ISBN 978 90 5977 395 0. €24,95.

Ook verschenen

Mascha van Damme en Marjanne Statema, **Maatwerk, 14 keer stadsherstel Utrecht.** Utrecht: Utrechtse Maatschappij tot Stads-herstel N.V., 2008. 96 p. ISBN 978 90 813518 1 2. €10,-; daar af te halen (Doelenstraat 40, Utrecht) of te bestellen (plus €2,50 porto): (030) 231 26 92.

D.J. Wijmer (eindredactie), **Maartensdijk in 1832. Grondgebruik en eigendom.** Utrecht / Maartensdijk: Stichting Kadastrale Atlas Provincie Utrecht / Historische Vereniging Maartensdijk, 2008. 2 delen; 229 p. + 35 kaarten. ISBN 978 90 75602 16 6. €23,50; bestelinformatie: R.J.Tiessen (035) 577 15 33, e-mail: rutiessen@planet.nl.

Renger de Bruin, Tarquinius Hoekstra en Arend Pietersma, **Twintig eeuwen Utrecht. Korte geschiedenis van de stad.** 2e herziene druk. Utrecht: SPOU / Het Utrechts Archief, 2008. 104 p. ISBN 978 90 5479 072 3. €12,50. Ook verkrijgbaar in het Engels, Frans en Spaans.

Harm Hoogendoorn en Joke Kramer, **Vestinglinies onder water. Fiet-sen en wandelen langs de Oude Hollandse Waterlinie.** [Woerden:] Stichting Groene Hart, 2008. 96 p. ISBN 978 90 812441 3 8. €9,95.

Willem Ruizendaal, **Historische canon van Bunschoten, Spakenburg & Eemdijk in 34 vensters: een heldere blik door 34 vensters in de verschillende vertrekken van het Huis van de Geschiedenis van Bunschoten.** Bunschoten- Spakenburg: Historische Vereniging 'Bunscode', 2008. 112 p. ISBN 978 90 71084 22 5. €22,50.

Catja Edens (redactie), **Rietvelds Robijnhof: de geschiedenis van een moderne Utrechtse buurt.** Bussum: Thoth, 2008. 78 p. ISBN 978 90 6868 481 0. €14,90.

Nettie Stoppelenburg en Peter den Hertog (samenstelling), E.C. Rahms (foto's 19e eeuw), Jaap de Wit (foto's 21e eeuw), **Oudewater: de camera vergelijkt II.** Oudewater: Geschiedkundige Vereniging Oudewater, 2008. 153 p. ISBN 978 90 9023322 2. €15,-.

Interessant ensemble van bouwstijlen

Oud-Utrecht op de bres voor behoud Van Sijpesteijnkade

Het is nu een wat vergeten en verloederd rijtje panden. Op één pand na lijkt de Van Sijpesteijnkade te verdwijnen in nieuwe hoogbouw in het stationsgebied. Oud-Utrecht en andere organisaties maken zich sterk voor behoud van de hele gevelrij.

In het kader van de vernieuwing van het Utrechtse stationsgebied wordt al geruime tijd gediscussieerd over de toekomst van de Van Sijpesteijnkade. Behalve het rijksmonument op nummer 25 is vooralsnog onduidelijk welk deel van de bestaande bebouwing langs de Van Sijpesteijnkade zal worden behouden. Ook het Master- en Structuurplan Stationsgebied bieden wat dat betreft maar weinig houvast. Enkele schetsen uit het Masterplan laten echter het weinig aantrekkelijke beeld zien van de situatie waarbij alleen het rijksmonument wordt gehandhaafd: een eenzaam restant van de historische kadebebouwing met een hoogte van 12 meter tussen nieuwbouw met een hoogte tot 90 meter.

De Vereniging Oud-Utrecht pleit in een recente notitie voor inpassing van de gehele gevelwand in de nieuwbouw op het terrein direct achter de Van Sijpesteijnkade. Landelijke erfgoedorganisaties als Heemschut en het Cuypersgenootschap ondersteunen dit initiatief. Dat geldt ook voor een tiental organisaties uit Lombok die erop wijzen dat de Van Sijpesteijnkade een belangrijke historische verbinding vormt tussen het stationsgebied, de Leidseweg, de Leidsekade en het toekomstige Lombokplein op de kop van Lombok (huidige Westplein). Bovendien vormt de Van Sijpesteijnkade door haar historische karakter en kleinschaligheid voor voetgangers en fietsers een aantrekkelijke entree van het stationsgebied.

Uitvalswegen naar Leiden

De Van Sijpesteijnkade is een oostelijk gelegen overblijfsel van de Leidseweg. In de jaren zeventig van de vorige eeuw werd het door de aanleg van het Westplein afgesneden van het meer westelijke deel van de kade, dat nog steeds als Leidseweg wordt aangeduid. Vanaf de aanleg van de Leidse Vaart omstreeks 1664 was de Leidseweg de belangrijkste verbindingroute vanuit Utrecht naar het westen. Aan de noordzijde van de Leidse Vaart ontwikkelden zich vervolgens al snel industriële activiteiten. Vanaf het Leidseveer aan de stadskant ontstond lintbebouwing aan de zuidzijde van de vaart. Deze bebouwing werd onderbroken door de drie moesgrachten ter hoogte van de Croeselaan, waar later de Van Sijpesteijnkazerne gevestigd zou worden (afgebroken in 1968). Deze moesgrachten waren een overblijfsel van het plan-Moreelse uit 1664 voor een groot-schalige stadsuitbreiding. Behalve het graven van de grachten is de door burgemeester Moreelse beoogde stadsuitlegging nooit gerealiseerd.

De gevelrij aan de huidige Van Sijpesteijnkade - toen nog Leidscheweg - in de jaren twintig van de vorige eeuw. Op de achtergrond de spoorbrug van het Centraal Station.

ANSICHTKAART UITGEGEVEN DOOR P.C. VAN ROSSEM. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Door de ingrijpende stedenbouwkundige vernieuwingen rond het stationsgebied in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw is er in de nabije omtrek van de Van Sijpesteijnkade geen bebouwing van voor de Tweede Wereldoorlog overgebleven (behoudens rond de Lange Hagelstraat). Het zou wrang zijn als dit restant nu ook nog moet wijken voor nieuwbouw. Bovendien is sloop in tegenspraak met het streven om historische structuren in het gebied te versterken. Dit laatste gebeurt bijvoorbeeld door de Leidsche Vaart ter hoogte van het Westplein weer open te graven.

Verschillende bouwstijlen

De Van Sijpesteijnkade vormt een interessant ensemble van verschillende bouwstijlen uit de eerste helft van de 20e eeuw.

De middelste panden zijn architectonisch gezien het meest interessant. Zo is het gebouw van de gebroeders Koster uit 1932 (nr. 13-19), een karakteristiek voorbeeld van Utrechtse architectuur in de stijl van de Amsterdamse school. Opvallend zijn de rechthoekige opbouwen op de hoeken en de bovenlijst van de winkelpui opgebouwd uit glasstenen en opvallende zandstenen ornamenten op de hoeken.

Mogelijk uit protest tegen het eclecticisme en het opkomende modernisme van zijn tijd koos de vermogende Verbeek-van der Sande in 1912 bij de bouw van Van Sijpesteijnkade 25 voor een ontwerp in een eenduidige historische stijl. Verbeek-van der Sande was eigenaar van een bedrijf dat was gespecialiseerd in veetransporten. Hij gebruikte een deel van het woonhuis als kantoor voor dit

bedrijf. Het pand is nauwelijks te onderscheiden van streng classicistische panden uit de 17e en 18e eeuw in de Utrechtse binnenstad. Het herenhuis geeft de Van Sijpesteijnkade daarmee een binnenstedelijke allure. Delen van het oorspronkelijke interieur zijn behouden gebleven (zoals glas-inloodramen, geornamenteerde plafonds en lambrisering). Tweederde van de voorbouw van drie bouwlagen uit 1912 is geplaatst voor een veel ouder pand dat bestond uit twee bouwlagen en dat voor de helft in het nieuwe gebouw werd geïntegreerd. De historie van het pand gaat daarmee veel verder terug dan 1912, mogelijk zelfs tot de laat-18e of vroeg-19e eeuw.

Uniek stukje stationsgebied

Op 5 februari heeft Oud-Utrecht aan de burgemeester als voorzitter van de gemeenteraad een notitie aangeboden waarin wordt gepleit voor inpassing van de gehele gevelwand in de nieuwbouw. Hiermee loopt Oud-Utrecht vooruit op de plannen van projectontwikkelaar NS Poort, die het gebied rond de Van Sijpesteijnkade zal ontwikkelen en ook de panden aan de kade in bezit heeft. Vorig jaar gaf NS in gesprekken met Oud-Utrecht te kennen dat het in principe bereid is om te onderzoeken of er een groter deel van de gevelwand dan alleen nummer 25 behouden kan worden. Een definitief besluit zal pas genomen kunnen worden zodra NS in de loop van dit jaar een bouwplan voorlegt aan de gemeente. Tot die tijd hoopt Oud-Utrecht voldoende partijen te overtuigen van de historische, stedenbouwkundige en architectonische waarden van dit unieke stukje stationsgebied.

Het document 'Visie op de toekomstige ontwikkeling van de Van Sijpesteijnkade' is te downloaden vanaf de website van Oud-Utrecht: www.oud-utrecht.nl.

Cornelia Spaens:

Ze opende in de jaren zestig van de 16e eeuw haar huis voor verboden protestantse preekbijeenkomsten en ze spoorde haar man en zonen aan deel te nemen aan de beeldenstorm. De 'eeuwige' verbanning waartoe Cornelia Spaens werd veroordeeld, duurde waarschijnlijk maar een jaar.

aanstichtster van verboden preken en beelden breken

Ze moet een felle geweest zijn, Cornelia. In de nasleep van de beeldenstorm in Utrecht werd ze gearresteerd en gevangen gezet in de Utrechtse stadsgevangenis, in het huis Hasenberg. Ze wist echter uit te breken en de stad te ontvluchten. In januari 1568 veroordeelde de Raad van Beroerten haar bij verstek tot eeuwige verbanning. Deze Raad was een speciaal tribunaal voorgezeten door de hertog van Alva. Alva was op last van koning Filips II met een sterke legermacht naar de Nederlanden gekomen om een einde te maken aan de troebelen die in het jaar 1566 veroorzaakt waren door opstandige edelen en protestantse ketters. De Raad riep de aanstichters van de wanordelijkheden ter verantwoording en berechtte hen.

Verboden preken

Van adel was Cornelia niet. Ze was de vrouw van een Utrechtse messenmaker, Jelis Spaens. In de bronnen draagt ze ook zijn achternaam, we kennen zelfs geen patroniem van haar (en ook geen portret). Maar ketters was ze in de ogen van de katholieke overheid zeker. Daar schaamde ze zich niet voor. Cornelia bekende bij haar arrestatie een toegewijd bezoeker te zijn geweest van de nieuwe gereformeerde preken. In 1566 vonden die 'hagepreken' in de open lucht buiten de stad plaats, buiten de Tolpoort. Cornelia was nog een stap verder gegaan: ze had ook in haar huis in de Gortsteeg (de tegenwoordige Haverstraat) de predikanten Schele Gerrit en Acheus uitgenodigd om te komen preken voor protestantse geestverwanten en om na de dienst te blijven eten. Toen in augustus in Utrecht de beeldenstorm losbarstte, had ze daar enthousiast aan meegewerkt - niet door zelf aan de vernielingen deel te nemen, want dat was kennelijk toch meer mannenwerk -, maar door mannen aan te sporen zich bij de beeldenstormers te voegen.

Cornelia was een van de eerste gedaagden voor de Raad van Beroerten. Pas op 17 augustus 1568 behandelde de Raad de zaak tegen 62 anderen die in Utrecht aan de beeldbrekerij hadden deelgenomen. Ook zij waren allen voortvluchtig. Onder hen waren Cornelia's man Jelis Spaens, haar twee zoons Jan en Hendrik en hun knecht Jan Jansz. Waarom Cornelia al ruim een half jaar eerder veroordeeld was, is onduidelijk.

Utrecht omstreeks 1570. Plattegrond door Braun en Hogenberg.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL.

Het beleggen van verboden preekbijeenkomsten was in huize Spaens haar specialiteit. Was zij de belhamel geweest die haar manvolk tot drieste daden had gebracht? Uit verschillende bronnen kunnen we afleiden welke prominente rol het gezin van Cornelia in die opwindende augustusdagen van 1566 speelde. De aanstokers van het geweld waren edellieden: Floris van Boetzelaar, heer van Lange-rak, en Jan van Renesse, heer van Wilp, beiden leden van het Verbond der Edelen dat eerder dat jaar het Smeekschift aan de landvoogdes, de hertogin van Parma, had aangeboden. Gewapenderhand en bekleed met de autoriteit die de adel in deze tijden nu eenmaal had, leidden zij de plaatselijke protestanten in hun pogingen een kerkgebouw binnen Utrecht te verkrijgen voor het houden van hun eredienst. Op 21 augustus was het nieuws in Utrecht rondgegaan dat in Vlaanderen en Brabant, en met name in Antwerpen, protestanten de kerken van beelden hadden ontdaan en in bezit genomen, zonder dat de autoriteiten daar veel tegen hadden kunnen doen. Al op 24 augustus hadden een paar opgeschoten jongens, onder wie Cornelia's twee zoons Jan en Hendrik, dat voorbeeld nagevolgd en wat beelden beschadigd in de Geertekerk.

Fragment van het linker zijluik van een altaarstuk uit de Jacobikerk met het gezicht van een van de beide stichters van het altaar. Het gezicht is ernstig bekrast tijdens de Beeldenstorm die op 27 augustus 1566 door de stad raasde.

□ UIT: S. GROENVELD E.A. (RED.), DE TACHTIGJARIGE OORLOG (ZUTPHEN 2008) P. 84.

Liever onderhandelen

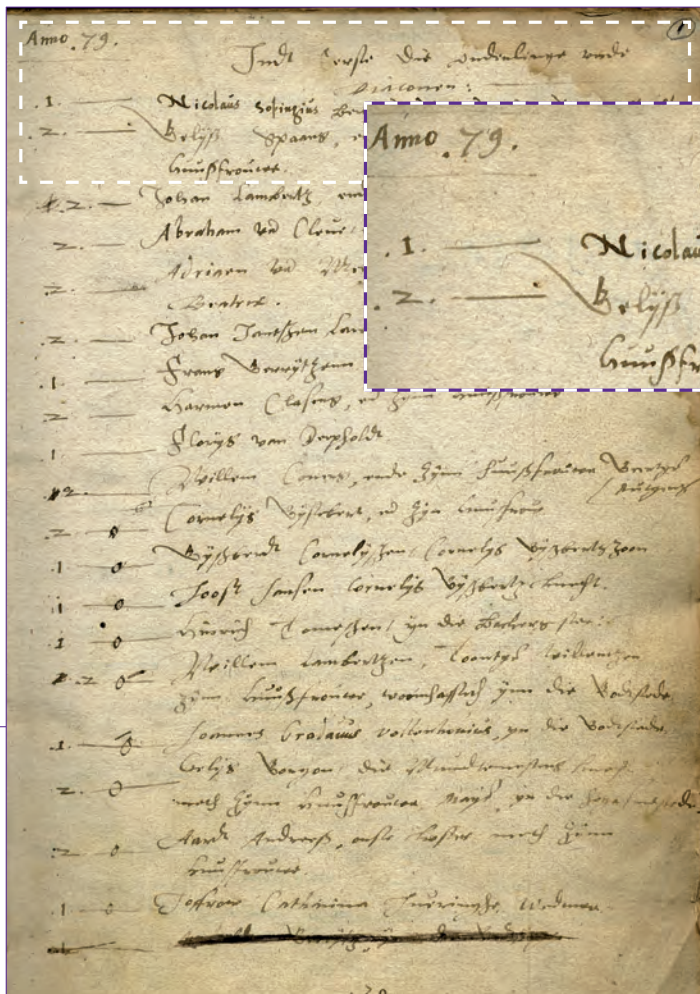
De leiders van de protestantse groep in Utrecht gaven echter de voorkeur aan onderhandelen met het stadsbestuur boven ongericht geweld, waarbij zij de nadrukkelijke aanwezigheid van een groep gemotiveerde beeldenstormers als drukmiddel gebruikten. Op 25 en 26 augustus hadden zij honderden aanhangers van de nieuwe religie verzameld op de Mariaplaats, popelend om een kerk open te breken. Het stadsbestuur van Utrecht was er veel aan gelegen ongeregelde heden te voorkomen. Het bevond zich in een moeilijke positie. Zowel in de magistraat als onder de brede burgerij waren aanhangers van de nieuwe leer, en zelfs binnen de geestelijkheid was niet iedereen wars van hervormingen. Het Utrechtse kerkelijk landschap is wel gekenschetst als divers: in de verschillende kerken van de stad klonk een verscheidenheid aan interpretaties van de traditionele kerkleer en het afstaan van een kerkgebouw aan de radicaalste groep protestanten was waarschijnlijk niet voor iedereen onaanvaardbaar. Maar de strikte afwijzing van elke vorm van tolerantie jegens de aanhangers van de nieuwe leer door koning Filips was een ieder welbekend. Mogelijk was het Utrechtse stadsbestuur op de hoogte van de druk die in Brussel werd uitgeoefend op de landvoogdes om de plakkaaten te verzachten. Op 23 augustus was zij voor die druk bezweken, tegen de expliciete bevelen van de koning in, en had ze hage-

preken buiten de steden, op plaatsen waar die eerder gehouden waren, toegestaan. Maar ook in dit akkoord, dat in Utrecht nog niet bekend geweest zal zijn, bleven preken binnen de stadsmuren expliciet verboden. Het stadsbestuur realiseerde zich zeer wel dat het zich op uitermate glad ijs zou begeven wanneer het op eigen houtje concessies zou doen aan de gereformeerden.

‘Gruwelijke afgoderij’

Drie dagen lang, op 25, 26 en 27 augustus, onderhandelde een gemengd gezelschap van gewapende protestantse edelen en vertegenwoordigers van de protestanten onder de burgerij met de raad over de eisen van de protestanten. De druk werd daarbij steeds hoger opgevoerd. Jelis Spaens, de man van Cornelia, was lid van de protestantse delegatie. De protestanten wilden een kerk voor hun eigen diensten, zij wilden, in de woorden van Jelis, de gruwelijke afgoderij niet langer dulden, zij waren al te lang misleid door de Ronde God (de gewijde hostie), en hun geduld was op. Het stadsbestuur pleitte voor uitstel en overleg met de prins van Oranje en de hertogin van Parma. De aanhangers van de nieuwe leer stemden daar tegenover de raad mee in. Eenmaal buiten de raadkamer leidde een aantal van hen echter, in weerwil van dit bereikte akkoord, groepen beeldenstormers door de Buurkerk, de St. Jacobskerk en de kloosterkerken van de franciscanen en de dominicanen.

Een van die ploegen stond onder aanvoering van Jelis Spaens, die zelfs optrad op als betaalmeester. De beeldbrekerij vond plaats op bevel van Van Renesse, en tegen betaling, want anders had het voetvolk het niet eens aangedurfd. Jelis hield bij wie er had meegedaan, om ieder na afloop loon naar werken te kunnen geven. Jan en Hendrik Spaens en Jan Jansz., Jelis' knecht, waren ook weer van de partij, en Cornelia zelf had, zoals gezegd, mannen aangespoord zich bij de beeldbrekers aan te sluiten. Uiteindelijk gaf het stadsbestuur op de 27e toe, en wees de gereformeerden de St. Jacobskerk toe, maar onder het beding dat ze het orgel met rust zouden laten. In ruil daarvoor zou het stadsbestuur de franciscanen en de dominicanen verhinderen tegen de gereformeerden te fulmineren van

De namen van Cornelia en Jelis Spaens voorin het oudste lidmatenregister van de gereformeerde gemeente van Utrecht uit 1579.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, ARCHIEF VAN DE KERKENRAAD VAN DE NEDERLANDSE HERVORMDE GEMEENTE UTRECHT, INV.NR. 404. FOL. 1.

hun kansels. Om verder geweld te voorkomen mocht niemand zich gewapend op straat vertonen. Het akkoord was een soort wapenstilstand. Als stok achter de deur werd een galg opgesteld op het Neude, bestemd voor ieder die zich niet aan de overeenkomst hield, een aanwijzing dat de situatie in de stad zeer gespannen bleef.

Verbannen, maar snel terug

De Raad van Beroerten veroordeelde Jelis, Jan en Hendrik Spaens evenals alle andere Utrechtse beeldenstormers bij verstek tot verbanning en confiscatie van hun goederen. Hun huis en de bijbehorende tuin werden na de confiscatie verhuurd voor respectievelijk tien en vier pond per jaar ten bate van de koning. Aan de hoogte van de huur te zien moet het gezin van Cornelia redelijk welgesteld geweest zijn. Het is onbekend waar zij hun toevlucht gezocht hebben. Ver zal het niet geweest zijn, want in 1569 staat Jelis' naam gewoon vermeld op een ledenlijst van het smedengilde. En toen op 8 mei 1579 de consistoriale gereformeerde gemeente van Utrecht haar eerste avondmaal vierde, was het echtpaar terug in de Domstad. De namen van Cornelia en Jelis Spaens staan, na die van de predikant, als eerste genoemd in de lidmatenlijst die bij die gelegenheid werd opgesteld. Jelis was toen ouderling. Hun dochter Belichje Jelisdr. Spaens trad diezelfde dag toe tot de gemeente, maar de zoons worden niet als lidmaten vermeld.

Archieven

Het Utrechts archief:

- Archieven van de financiële instellingen van de landsheer 1529-1581, Archief van de rentmeester van de geestelijke goederen 1568-1574, inv. nr. 98 (Rekeningen van Jacob van Oprode) fol. 282v, 316v.
- Stadsarchief II (1581-1795), inv. nr. 225 (Ledenlijsten van diverse gilden, 1569).
- Archief van de kerkenraad der Nederlandse Hervormde kerk te Utrecht, inv. nr. 404 (Lidmatenregister) fol. 1.

Literatuur

- Aa, A.J. van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* [...], 21 dln., Haarlem 1863-1878. Cornelia wordt hier gepresenteerd als staande 'aan het hoofd van de Utrechtse martelaren'.
- Bogaers, L.C.J.J., 'Politieke en religieuze radicalisering' en 'De Opstand', in: C. Dekker (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht 2* (Utrecht 1997) 123-162.
- Bogaers, Llewellyn, Aards, betrokken en zelfbewust. *De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600* (Utrecht 2008) 264-279.
- Bor, Pieter Christiaensz, *Historie der nederlandsche Oorlogen* (Amsterdam 1679) 90-91, 100-101.
- Kaplan, Benjamin J., *Calvinists and Libertines. Confession and community in Utrecht 1578-1620* (Oxford 1995).
- Marcus, Jacob, *Sententiën en indagingen van den Hertog van Alba* (Amsterdam 1735), 28-29, 106-118 (elektronisch op <http://books.google.nl/books>)
- Rommens, Ronald, en Joost van der Spek, *Met hand en hart. Zeven eeuwen smedengilde en St. Eloyengasthuis in Utrecht 1304-2004* (Utrecht 2004) 42-43.
- Royaards, Herman J., 'Proeve eener geschiedenis der Hervorming in de stad en provincie Utrecht', in: *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland* 16 (1845) 423-429.

Het rijke Rhenense verleden

Geen geïntegreerde geschiedenis, maar een verhaal opgedeeld in tientallen thema's. Het is misschien wel daardoor dat de prachtig uitgevoerde stadsgeschiedenis van 750 jaar Rhenen zich aangenaam laat lezen.

Lokale geschiedschrijving wordt steeds populairder. Na tientallen jaren detailstudies (door professionele onderzoekers en amateurs) komen er nu voortdurend overzichtswerken op de markt. De vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht hebben de afgelopen tien jaar een moderne stadsgeschiedenis gekregen, maar ook voor gemeenten als Nijmegen, Zwolle, Gouda en Tilburg is dat het geval. In een overzichtscensie voor de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) in 2007 onderscheid ik in de verschillende typen stadsgeschiedenissen twee polen: aan de ene kant een doorlopend chronologisch verhaal door een beperkt aantal auteurs (in het geval van Zwolle zelfs door één auteur) en aan de andere kant een opdeling in thema's met veel meer auteurs. Deze thema's zijn dan meestal wel in grote tijdsblokken verdeeld (Oudheid, Middeleeuwen enzovoort) en hebben zelf weer een verloop in de tijd. De geschiedenis van Rhenen behoort tot het thematische type en is daar zelfs een extreem

voorbeeld van. Veertig auteurs hebben in totaal 53 hoofdstukken geschreven. Die staan wel min of meer in chronologische volgorde, maar er is geen sprake van een chronologisch-thematische benadering zoals bijvoorbeeld bij de recente stadsgeschiedenissen van Nijmegen of Leiden. Het zijn losse onderwerpen, die variëren van het vorstengraf op de Koerheuvel tot het ecoduct onder de N225 en van de worgdoek van Sint Cunera tot de Rijkswielafabriek in Remmerden.

Deze benadering is een bewuste keuze van de redactie, bestaande uit de bestuursleden van de Oudheidkundige Vereniging Rhenen Lidy Bultje-van Dillen, Henk Deys en Willem H. Strous, de toenmalige consultant regionale geschiedenis in Utrecht Fred Vogelzang, economisch historicus Ronald Rommes en Matrijs-uitgever Toine Maas, zelf historicus en inwoner van Rhenen, met kunsthistoricus Jan Vredenburg als eindredacteur. Doel was het boek te laten uitkomen

Boekbespreking

Lidy Bultje-van Dillen e.a. (redactie),
*Geschiedenis van Rhenen. Utrecht, Uitgeverij
Matrijs, 2008. ISBN 978 90 5345 341 4;
615 pagina's, € 49,95.*

Ed Taverne, Piet Leupen en Catharina van
Groningen, *Rhenen 750 jaar stad. Sym-
posium 28 maart 2008. Utrecht, Uitgeverij
Matrijs, 2008. ISBN 978 90 5345 375 9;
80 pagina's, € 12,95.*

bij het 100-jarig bestaan van de Oudheidkundige Vereniging in 2008. Dat was tevens het jaar van de herdenking van het feit dat Rhenen 750 jaar geleden stadsrecht kreeg. De redactie heeft naar verschillende mogelijkheden voor een opzet gekeken. Na de nodige oriëntatie 'bleek het nog te vroeg te komen tot een geïntegreerde geschiedenis'. Omdat er nog onvoldoende aspecten van de Rhenense geschiedenis waren uitgezocht, heeft de redactie de 40 auteurs gevraagd deelonderwerpen te behandelen. Duidelijk stellen de redacteuren in hun 'Ten Geleide': 'Daarmee is deze *Geschiedenis van Rhenen* geen chronologische overzicht geworden en heeft het boek geen centrale vraagstelling. Er is gekozen voor een opzet waarin bekende en minder bekende onderwerpen uit de Rhenense geschiedenis belicht worden.'

Begerenswaardig geschenk

De gekozen opzet van bijdragen over losse onderwerpen heeft onmiskenbaar voordelen. De redactie stelt het zo: 'De afzonderlijke thema's en gebeurtenissen krijgen bij deze aanpak meer aandacht dan zij zouden hebben gekregen in een chronologisch historisch overzicht.' Dat klopt. De rol van de Duitse Orde in Rhenen zou in een chronologische of thematische stadsgeschiedenis nooit zo uitgebreid en helder belicht zijn als in de bijdrage die Annesietske Stapel over dit onderwerp in het boek heeft geschreven. Hetzelfde geldt voor de bouw van het koningshuis (van de hand van Ben Olde Meierink) of het werk van Cornelis Ouwehand met zijn dierenpark

Renger de Bruin

Conservator stadsgeschiedenis bij het Centraal
Museum Utrecht en bijzonder hoogleraar
Utrecht Studies aan de Universiteit Utrecht.

Advertentie van de NBM (Nederlandsche Buurtspoorweg Maatschappij) uit de jaren vijftig.
Een speciaal combi-kaartje gold voor de bus en Ouwehand's Dierenpark.

□ ILLUSTRATIE UIT BESPROKEN BOEK

(door Robert-Jan de Boer). Het zijn allemaal stukken geworden die zich afzonderlijk laten lezen.

Dat het boek over Rhenen aange naam is om te lezen, komt ook door de prachtige uitvoering. Het boek is rijk voorzien van illustraties, die vaak heel verrassend zijn. Redacteuren en auteurs hebben uit tal van particuliere en openbare collecties een groot aantal afbeeldingen verzameld. Tot in het Moskouse Poesjkinmuseum en het Musée Bonnat in het Franse Bayonne is materiaal gevonden. Beeldredacteur Rhodé Hoorn-Niemeijer heeft dit tot een prachtig geheel verwerkt. De geslaagde vormgeving in salontafelformaat maakt de *Geschiedenis van Rhenen* tot begerenswaardig geschenk voor Rhenenaren, Oud-Rhenenaren en alle anderen die geïnteresseerd zijn in deze oude stad aan de Rijn.

Het boek is ook voor professionele gebruikers van belang. Het totaal van de bijdragen vormt al een behoorlijke aanzet naar de noodzakelijke kennis voor een werkelijk overzichtswerk over de geschiedenis van Rhenen. De heldere inhoudsopgave, een uitstekend register en een per hoofdstuk geordende verantwoording met noten, literatuur en bijlagen geven een goed beeld van de bestaande kennis. Het boek maakt duidelijk dat de Rhenense geschiedenis interessant genoeg is voor een omvattend boek met een integrale stadsgeschiedenis. We mogen hopen dat we daarop niet hoeven te wachten tot het 800-jarig jubileum in 2058. Misschien levert het nieuwe onderzoek waartoe dit boek uitnodigt, wel een datum op waaraan een meer in de nabije toekomst gelegen herdenking is vast te knopen.

Romeinse godin en roomse ridder

Het beeldhouwwerk aan het Piëtas-gebouw

Het Piëtas-gebouw hoek Drift - Nobelstraat

□ FOTO: JAN WILLEM ARENDS

Op de hoek van de Utrechtse Drift en de Nobelstraat staat een massief en gesloten gebouw, voorzien van torens en opgetrokken uit natuursteen. Aan de gevels is uitbundig beeldhouwwerk aangebracht, zoals dierenkoppen, bloemen, bevers en korenschoven. Intrigerend zijn vooral de vrouw op een troon met twee kinderen, en een man in een harnas. Wie stellen ze voor en wat is hun relatie met het gebouw?

Het Piëtas-gebouw met de oorspronkelijke raampartijen onder in de gevel, ca 1910

□ FOTO UIT: TER HERINNERING AAN [...]

Aan het begin van de 20e eeuw had de Levensverzekering-maatschappij Piëtas een groter en mooier hoofdkantoor nodig. De maatschappij kocht een perceel op de hoek van de Drift en de Nobelstraat en gaf de in Amsterdam gevestigde, in Utrecht geboren architect Jacobus Augustinus ('Jacques') van Straaten jr. de opdracht een nieuw kantoorgebouw te ontwerpen. Van Straaten (1862-1920) was in die tijd een architect van naam. Hij had enkele jaren in Engeland en in de Verenigde Staten gewoond en gewerkt. Zijn bekendste werk is het Bijenkorfgebouw aan het Damrak te Amsterdam (hoewel zijn inbreng niet onomstreden is).

Van Straaten ontwierp een heel bijzonder gebouw, volgens de catalogus van de tentoonstelling *Americana* uit 1975: 'het enige commerciële gebouw in Nederland dat rechtstreeks, zowel in de vorm als in het detail, op Amerikaanse voorbeelden teruggaat'. Welke voorbeelden? De deskundigen zijn verdeeld: sommigen verwijzen naar gebouwen van de Amerikaanse architect H.H. Richardson. Anderen - en ik ben een van hen - naar het Union Station te Indianapolis, dat in 1888 werd

opgeleverd. De architect was Thomas Rodd. Het is aannemelijk dat Van Straaten dit belangrijke gebouw kende omdat dit bij een knooppunt van belangrijke spoorlijnen stond. Bovendien is de kans groot dat hij er op zijn reizen langs is gekomen. De gemeente Utrecht verleende de bouwvergunning op 3 augustus 1903, ondanks aanvankelijke bezwaren tegen de 'te hoge' toren. Twee claustrale huizen aan de Drift werden geheel of gedeeltelijk gesloopt. In 1905 (zo getuigde een verdwenen medaillon op het ingangsportaal) of begin 1906 stond er een nieuw stadskasteel.

Een verslaggever van het *Utrechtsch Nieuwsblad* maakte de opening van het gebouw op 15 maart 1906 mee en was enthousiast: het gebouw was *state of the art* (met een constructie van gewapend beton, centrale verwarming en inbraakvrije kluizen), functioneel, rijk en indrukwekkend. Over het beeldhouwwerk merkte hij op: 'De medewerking van den beeldhouwer Retera, leeraar aan de Kunstnijverheidsschool te Amsterdam mag een zeer gelukkige genoemd worden. De verschillende details zijn met zeer veel zorg uit-

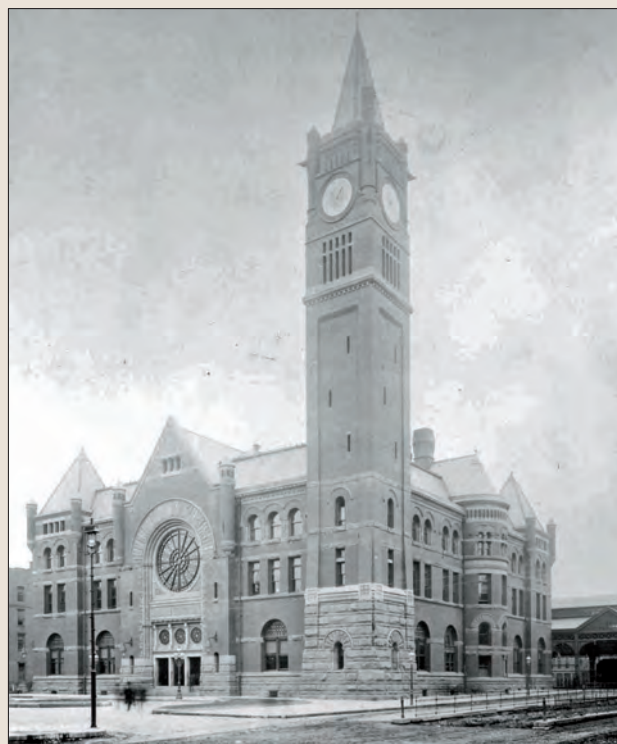
Oorspronkelijk trappenhuis, ca 1910

□ FOTO UIT: TER HERINNERING AAN [...]

Interieur kantoor van de administratie, ca 1910

□ FOTO UIT: TER HERINNERING AAN [...]

Union Station in Indianapolis

□ FOTO UIT: ASSELBERGS, AMERICANA

gevoerd in harmonie met de grote muurvlakken. Voor het materiaal is gekozen voor Walsteiner graniet uit Beieren en harde zandsteen uit Oberkirchen; de bekroning van den toren is mede van graniet.'

Wilhelmus Marinus Retera (1858 - 1930) is vrij onbekend. Toch kreeg hij belangrijke opdrachten. Hij maakte onder meer beelden voor het Vredespaleis te Den Haag en het Koninklijk Koloniaal Instituut te Amsterdam (het latere Koninklijk Instituut voor de Tropen). Zijn bekendste twerk is een buste van Linneaus, die in Harderwijk is opgesteld.

Modemagazijn en effectenbank

In 1916 werd Piëtas overgenomen door concurrent De Utrecht. Die verkocht het niet veel later en al in 1919 werd onder leiding van Van Straaten het Piëtas-gebouw verbouwd voor het modemagazijn Maison de Paris. De ramen onderin de toren werden vergroot en van de andere gevelopeningen op de begane grond werden de onderramen bij elkaar gevoegd tot grote etalages. De randen van die grote ramen kregen een bronzen bekleding. Op de bovenlijst van het grote raam naast de ingang is nog te lezen: 'ROBES' (jurken). Ook werden de teksten en de twee medaillons boven het ingangsportaal en de tekst boven de personeelsingang aan de Nobelstraat verwijderd. Weer later maakte onder andere de Crediet- en Effectenbank van het pand gebruik. Inmiddels wordt het gehuurd door het Molengraaf-instituut van de Universiteit van Utrecht.

Bij alle verbouwingen is het oorspronkelijke interieur - meubelen en lampen, trapportaal, plafonds, behang en lambrisering - vrijwel volledig weggevaagd. Het huidige interieur zou in Rijsweerd niet misstaan. Slechts één 'gewelf' - direct na het ingangsportaal - en de kluizen in de kelder zijn nog origineel.

Verantwoordelijk, wijs en waakzaam

Opmerkelijk is de beeldengroep boven het ingangsportaal aan de Drift. Er zit een vrouw op een troon, met achter haar hoofd een nimbus of aureool, een christelijk symbool van heiligheid. Aan elke kant van de troon staat een kind. De vrouw kijkt recht vooruit, of zelfs iets naar boven. Ze heeft een neutrale gelaatsuitdrukking. Op elke leuning rust een arm. Zij maakt met haar linkerhand een zegenend gebaar. De vrouw is rijk gekleed. De slippen van haar mantel vallen voor de verticale delen van de troon. De weergave van het textiel is schitterend. Op het rechter verticale deel van de troon staat een monogram: WR (= Willem Retera).

Het kind ter rechterzijde van de vrouw houdt een lange, relatief smalle strook papier of perkament vast. Tussen het

fieerd door een vrouwenfiguur met opgeheven armen.' Dat verantwoordelijkheidsbesef, dat zal een verzekeraar uit die tijd zeker hebben aangesproken.

Deze vrouw is dus Piëtas. De kinderen staan voor de wijsheid (boeken, uil) en de waakzaamheid (de kraaiende haan wekt de mensen 's ochtends).

Wat betreft de relatie tussen beeldhouwwerk en architectuur: de beeldengroep maakt deel uit van de ingangspartij en helpt mee de bezoekers de weg te wijzen. Verder verwijst hij naar de reden van bestaan en de activiteiten van het bedrijf: verantwoordelijkheidsbesef, wijsheid en waakzaamheid. Het contrast tussen de gesloten, stijve architectuur en de losse, open beeldengroep is groot en niet onaangenaam.

Piëtas boven het ingangsportaal

□ FOTO: JAN WILLEM ARENDS

Detail ingangsportaal

□ FOTO: JAN WILLEM ARENDS

kind en de troon staat een uil en liggen twee boeken. Op het bovenste boek staan de Romeinse cijfers XCMVI - die ik is niet helemaal zeker), 1906 dus.

Ook het kind aan de linkerkant van de vrouw (voor de kijker rechts) houdt een lange strook papier of perkament vast. Het draagt een helm met een everzwijn erbovenop. Tussen het kind en de troon staat een kraaiende haan. Beide kinderen kijken naar beneden, je kijkt ze in de ogen als je het gebouw binnengaat.

Wie of wat wordt hier afgebeeld? Voor wat betreft de vrouw doen de volgende suggesties de ronde: de Zachtmoedigheid, de Levensverzekering en Piëtas. De kinderen worden als putti (kleine, onschuldige jongetjes ter versiering), Goed en Kwaad, of Wijsheid en Waakzaamheid gezien. Gezien de naam van het bedrijf ligt het voor de hand dat hier Piëtas wordt afgebeeld. Piëtas was een Romeinse godin. Van Laarhoven beschrijft haar in zijn een boek over iconografie als volgt: 'Daarnaast hebben de christenen een aantal heidense motieven aangepast voor eigen gebruik.[...] Een voorbeeld is de *piëtas*, een moeilijk begrip dat vaak vertaald wordt met vroomheid, maar dat beter omschreven kan worden als verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van God, land en gezin. De *piëtas* werd in de Romeinse wereld gepersoni-

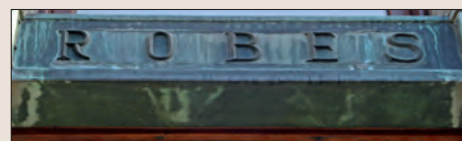
Ridder met de pen

Op de hoek van de toren staat een levensgrote, stenen man, een ridder in volle wapenrusting en met een mantel om (zie foto p. 47). Hij staat op een bewerkt platform en onder een dito baldakijn.

Op de bouwtekeningen van 1904 is de man provisorisch ingetekend. Het platform waarop hij staat, ligt in werkelijkheid lager dan op de tekeningen. De gerealiseerde ridder is dus groter dan de getekende.

De ridder staat er ontspannen bij. Zijn lichaam staat precies 45 graden op beide gevelwanden. Hij kijkt naar rechts over het Janskerkhof, zijn blik zal die van de kijker nooit ontmoeten.

Zijn gezicht heeft geen duidelijke uitdrukking. Met zijn linker onderarm leunt hij op zijn schild. Het schild, met daarop een groot kruis, staat parallel aan de Nobelstraat. De linkerhand van de man omklemt het gevest van het zwaard. In zijn rechterhand heeft hij een gezegelde rol perkament of papier; een polis? Hij draagt beschermplaten aan de onderbenen. De mantel is zo lang dat hij de vloer bereikt; de fraaie plooien vullen de anders minder interessante onderhoeken.

Gijsbrecht van Aemstel van Lambertus Zijl, aan de gevel van de Beurs van Berlage te Amsterdam.

□ FOTO: JAN WILLEM ARENDS

Kleding en uitrusting zijn die van een rijk man. Omdat je hem van onderaf bekijkt, treedt er een perspectivische verkorting op. Ook de brede band, het brede zwaard en de grote helm maken de man relatief kleiner. Hij is eerder ridder met de pen dan met het zwaard. Hij zou niet misstaan in Neuschwanstein, het Wagnerkasteel van de Beierse koning Ludwig II. Op de rand van het platform is de volgende tekst ingehakt: W. RETERA FEC (fecit = heeft dit gemaakt).

Strikt genomen gaat het hier om een hoogrelief; het beeld staat dus niet vrij, maar is één geheel met de achtergrond, en het staat vóór de achtergrond. Het hoofd staat wel los van de achtergrond, het lichaam en zelfs de benen niet.

Het beeld is niet uit één stuk maar uit een samengesteld stuk natuursteen gehouwen. De meeste blokken Oberkirchner hebben dezelfde hoogte als de blokken in de gevels. In ieder geval lopen de voegen van het beeld in die van de gevels door, ook in de onderste laag

van het beeld, waar de blokken het kleinst zijn. Daardoor is het beeld in nog sterkere mate onderdeel van de gevel dan beeldhouwwerk en zeker een reliëf van zichzelf al is en ontstaat zelfs de suggestie dat het beeld ter plekke uit het gebouw is 'vrijgemaakt'. Toch is dan niet zo, het beeld is ergens anders gemaakt.

Waarom is er voor deze aanpak gekozen? De opbouw van de gevel en die van het beeld moesten op elkaar worden afgestemd, en het was ter hoogte van de voegen moeilijker om te detailleren. Dat laatste bezwaar is gedeeltelijk ondervangen door het bovenlichaam uit twee grotere blokken te hakken. Mogelijk was er geen steen van het juiste formaat beschikbaar.

Wordt hier een bepaalde persoon afgebeeld? De meeste bronnen spreken van Sint-Joris. Maar waar is diens draak? Nu is St.-Joris voor zijn attributen niet geheel afhankelijk van de draak: ook het St. Joriskruis, lans, paard en harnas kenmerken hem. In dit beeld zijn het St. Joriskruis (op het schild), en het harnas opgenomen.

St.-Joris werd vaak ingezet door verzekeraars. Zijn beschermende kwaliteiten werden door de toenmalige marketingmensen zeer gewaardeerd. Het is nu wel duidelijk dat dit beeld inderdaad St.-Joris voorstelt.

Neuschwanstein werd in 1886 geopend. Was de St.-Joris van Retera echt zo ouderwets? Ja. Vergelijk hem maar eens met dat andere ridderbeeld op de hoek van een toren: Gijsbrecht van Aemstel van Lambertus Zijl. Het is onderdeel van de Beurs van Berlage te Amsterdam, een gebouw dat

in 1903 werd opgeleverd. De moderne stilering en strakheid van Zijl staan in schril contrast tot de wat uitgezakte romantiek van Retera.

Wat betreft de relatie tussen beeldhouwwerk en architectuur: St.-Joris verdedigt de toren en het gebouw. Hij is een metafoor voor de activiteit van het bedrijf: hij beschermt de mensen, met een verzekeringspolis in plaats van met een zwaard. In die zin is dit beeld juist wel modern.

St.-Joris staat vrij los van de ingangspartij aan de Drift en past ook niet bij de strakkere gevel aan de Nobelstraat. Hij hangt er maar zo'n beetje bij, is geen waardig onderdeel van de architectuur. Had zijn beoogde formaat nog een verbinding met de raamgrootte opgeleverd, uiteindelijk is zelfs de relatie met lijnen en vlakken minimaal.

Sterk verweerd

De kunsthistoricus Koopmans is vol lof over Retera's scheping: 'Het beeldhouwwerk van Willem Retera voor de Piëtas is in een tintelende eclectische stijl met veel aandacht voor de detaillering van ornamenten [uitgevoerd].' De uitdrukking van textiel, ijzer en lichaam in steen is inderdaad bijzonder fraai. Dit is belangrijk beeldhouwwerk aan een belangrijk gebouw. Blijft dat ik de gelaatsuitdrukkingen neutraal, en zeker St. Joris niet bepaald kek vind.

Helaas zijn in het bijzonder de zegenende hand van Piëtas, de rol papier of perkament van de kinderen en de onderkant van de mantel van St. Joris sterk verweerd. Het boompje dat naast Piëtas uit de gevel omhoog komt en de uitspoeling in het dak van het portaal, wijzen op sterke achteruitgang. Het is te hopen dat de eigenaar van het Piëtas-gebouw snel en adequaat ingrijpt om verdere schade aan gebouw en beeldhouwwerk te voorkomen.

Bronnen

- Anoniem, J.A. Van Straaten jr. *Architect Amsterdam, Uitgevoerde gebouwen, projecten en reisschetsen*. (Bussum 1916) Bibliotheek voor de moderne Hollandsche architectuur.
- Anoniem, *Ter herinnering aan het vijftig-jarig bestaan der levensverzekering-maatschappij Piëtas gevestigd te Utrecht*. (Z.p. 1911)
- Asselbergs, F., e.a., *Americana, Nederlandse architectuur 1880-1930*. (Otterloo: Rijksmuseum Kröller-Müller 1975)
- Dubelaar, W., e.a., *Utrecht in steen. Historische bouwstenen in de binnenstad*. (Utrecht 2007)
- Koopmans, Ype, *Muurvast & gebeiteld: Beeldhouwkunst in de bouw 1840-1940* (Rotterdam 1997).
- Laarhoven, J. van, *De beeldtaal van de christelijke kunst. Geschiedenis van de iconografie*. (Nijmegen 1992)
- Websites: nl.wikipedia.org, www.bonas.nl en website.rkd.nl

** Mijn speciale dank gaat uit naar Erik Friedhoff, huismeester van het Piëtas-gebouw.*

Poorten der Verbeelding

Utrechtse stadspoorten herbouwd door Lieuwe Wynia

Met de sloop van de Wittevrouwenpoort in 1858 verdween de markante stadsomwalling met torens en poorten definitief uit het Utrechtse stadsbeeld. Lieuwe Wynia liet zich door talrijke bronnen inspireren tot de herbouw van de zes stadspoorten. Op bijzondere wijze ontvouwde hij ze uit het papier. Bijzondere bouwwerken zijn het, even oorspronkelijk als vervreemdend. Vanaf 28 maart zijn ze te zien in de tentoonstelling Poorten der Verbeelding. Utrechtse stadspoorten herbouwd door Lieuwe Wynia in Het Utrechts Archief.

Anne Houk de Jong
Medewerker Het Utrechts Archief

Met de stadsrechten kreeg Utrecht in 1122 ook het recht om zich te verdedigen. Weldra werd een stadswal opgeworpen, met daaromheen een verdedigingsgracht. Deze buitengracht volgde aan de noord- en zuidkant de bestaande waterwegen (de Vecht en de Rijn) die onderling met elkaar werden verbonden door gegraven grachten. De binnenstad is sindsdien omgeven door water. Nog

Gezicht vanaf het singelplantsoen op de Wittevrouwenpoort en -brug te Utrecht uit het zuiden, met links een aantal huizen aan de Wittevrouwenstraat en de Lange Jufferstraat. De stadspoort staat op een nog niet afgegraven gedeelte van de wal. Aquarel van J.N. van Lokhorst.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

steeds zijn de contouren ervan duidelijk herkenbaar rond de singels: Weerdsingel, Wittevrouwensingel, Maliesingel, Tolsteegsingel en Catharijnesingel.

Toen in de 13e eeuw op grote schaal baksteen kon worden geproduceerd, werd de aarden stadswal versterkt met stenen stadsmuren. De ommuurde stad werd met de bouw van vier stadspoorten vanuit de vier windrichtingen bereikbaar gemaakt: in het zuiden de twee Tolsteegpoorten, de Catharijnepoort in het westen, in het noorden de Weerdpoot en de Wittevrouwenpoort aan de oostkant.

Bastions en bolwerken

Toen Keizer Karel V in 1528 aan de macht kwam, was de stadsmuur al lang niet meer bestand tegen het steeds krachtiger wapentuig. Hij liet muren en waltorens verlagen en

De Wittevrouwenpoort gefotografeerd kort voor de sloop in 1858.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De herbouwde Catharijnepoort, detail

□ LIEUWE WYNIA (PAPIER)

een hinderlijke sta-in-de-weg. Nadat het gemeentebestuur in 1828 toestemming kreeg van Koning Willem I begon de sloop van de wallen en poorten.

Een Commissie tot Uitbreiden en Verfraaiing der Stad Utrecht boog zich over plannen om de stad te herinrichten en liet de Haarlemse tuinarchitect Jan David Zocher zijn uitbreidings- en inrichtingsplan presenteren. Aan de noordkant van de buitengracht kwamen woonhuizen en bedrijven. Langs de resterende driekwart van de buitengracht werd de vrijkomende grond parkachtig ingericht. Utrechters wandelden door plantsoenen in Engelse landschapstijl, waarin de bastions en bolwerken deels zijn opgenomen. Sonnenborgh en een deel van Manenborgh zijn nu nog te zien.

Toch was het niet vanzelfsprekend dat de poorten werden afgebroken. Met name rond de Catharijnepoort en Wittevrouwenpoort ontstond een discussie over hun monumentale waarde. Uiteindelijk werden ze toch gesloopt, de Wittevrouwenpoort in 1858 als laatste.

Verbeelde poorten

Behalve de singels en plantsoenen doet nu niets meer denken aan de stadspoorten, die eens de contouren van de binnenstad markeerden. Toch weten we wel waar ze stonden, hoe ze heetten en hoe ze er ongeveer uitgezien hebben. In Het Utrechts Archief bevinden zich honderden plattegronden, tekeningen en prenten van kunstenaars die de poorten in de loop der eeuwen hebben vastgelegd, evenals de veranderingen die ze

hebben ondergaan. Van de Wittevrouwenpoort is zelfs een foto gemaakt, vlak voor de sloop in 1858. Het is de oudste foto in de beeldcollectie van het archief.

Deze historische bronnen inspireerden kunstenaar Lieuwe Wynia tot de herbouw van de stadspoorten. Hij herbouwde de Tolsteegpoort, Wittevrouwenpoort, Catharijnepoort, Weerdpoot, de Plompetoren en de Pellicussenpoort. Deze laatste is overigens niet een binnenstadspoort, maar een poort van de Bemuurde Weerd, een voorstad van Utrecht, waar rond 1300 brandgevaarlijke bedrijven zoals steenbakkerijen en aardewerkfabrieken werden gevestigd.

In de handen van Wynia hebben de poorten hun oorspronkelijkheid bewaard, maar zijn ze ook in een eigentijds perspectief gezet. Hiermee laat hij de bronnen tot de verbeelding spreken. Wynia's poorten vormen het middelpunt van de tentoonstelling *Poorten der Verbeelding* waar ze omringd worden door hun historische voorgangers.

De tentoonstelling Poorten der Verbeelding. Utrechtse stadspoorten herbouwd door Lieuwe Wynia is tot en met 20 juni te zien in Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28, Utrecht. Toegang is gratis. Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag van 10.00 - 17.00 uur en op de zondagen 19 april, 10 mei en 14 juni van 13 tot 17 uur. Op zaterdag 9 mei is er van 12 tot 16 uur een workshop poorten bouwen en houdt Lieuwe Wynia om 14.30 uur een lezing 'Hoe verbeeld je verdwenen poorten?' Zie ook: www.hetutrechtsarchief.nl. Voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs is er een speciaal lesprogramma ontwikkeld. Informatie: educatie@hetutrechtsarchief.nl of (030) 286 66 62.

aan de binnenkant versterken met een aarden wal. En hij liet kasteel Vredenburg bouwen, dat in 1532 werd voltooid. Er werden rondelen toegevoegd, gevolgd door de aanleg van vier bastions, onder leiding van de Utrechtse bouwmeester Willem van Noort. In 1544 verrees de Morgenster als eerste aan de noordkant. Daarna volgden Sonnenborgh (zuidoosten) Manenborgh (zuiden) en in 1558 ten slotte Sterrenborgh (zuidwesten). De Tachtigjarige Oorlog maakte verdere versterking van de stad noodzakelijk. Bovendien was Vredenburg in 1576 door de Utrechtse bevolking gesloopt. Het deed Willem van Oranje, toen weer stadhouder, in 1577 besluiten om de verdedigingswerken uit te breiden met vijf aarden bolwerken. Zo werd de verdediging van de stad in de daaropvolgende jaren gemoderniseerd met de aanleg van het Lepelenburg, de Wolvenburg, het Lucasbolwerk, het Mariabolwerk en het Begijnbolwerk.

Sta-in-de-weg

De stadsmuren hielden zich staande totdat in 1824 de Nieuwe Hollandse Waterlinie in gebruik werd genomen. Ze hadden toen geen verdedigingsfunctie meer. Bovendien belemmerden ze ook de uitbreidingsplannen van de stad. Toenemende bedrijvigheid en verkeer van en naar de binnenstad maakten de smalle toegangspoorten tot

Historisch Café

Op *vrijdag 10 april* spreekt Jos te Water Mulder over leven en werk van Dirkje Kuik (zie nummer 1).

Op *vrijdag 8 mei* houdt kunsthistorica Inemie Gerards een inleiding over het Utrechtse Grafische Gezelschap De Luis (1960-1980).

Op *vrijdag 12 juni* geeft restauratiearchitect Bertus Mulder toelichting op ontwerp (door Gerrit Rietveld) en renovatie van de woningen en woonomgeving aan de Utrechtse Robijnhof.

Het Historisch Café vindt plaats in Het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17.00 uur, toegang gratis.

Bezoek Kerk Westbroek

Zaterdag 25 april organiseert de Activiteitencommissie om 11.00 uur een bezoek aan de in 1482 voltooide kerk en toren van Westbroek. Gidsen zijn Wim van Schaik en Douw Tijsma. Zij vertellen onder andere over de geschiedenis van het in de 12e eeuw ontgonnen moerasgebied en over de 16e-eeuwse muurschilderingen in de kerk.

Aanmelden kan alleen telefonisch - niet per voicemail - bij mevrouw P. Vlot-Werner van 14 tot en met 16 april tussen 9.00 en 11.00 uur: (030) 220 26 08. Er is plaats voor maximaal 25 personen.

Westbroek is bereikbaar per auto of fiets.

Wandeling langs schrijversgraven

Zondag 24 mei organiseert de Activiteitencommissie een wandeling langs schrijversgraven op de begraafplaatsen Soestbergen (aangelegd rond 1830) en Kovelswade (1903). Gids is Hans Heesen, auteur van de funeraire reisgids *Waar ligt Poot* en het boek *Pen in ruste* over schrijversgraven in Midden-Nederland. Start: 14.00 uur bij de ingang van Soestbergen (naast Gansstraat 167). Duur: ongeveer twee uur.

Aanmelden bij mevr. P. Vlot-Werner: (030) 220 26 08 op woensdag 20 of vrijdag 22 mei tussen 9.00 en 12.00 uur (niet per voicemail). Maximum 20 deelnemers.

Groot Evenement: Arm en Rijk

De geschiedenis van de vele Utrechtse liefdadigheidsorganisaties gaat vaak terug tot de Middeleeuwen, maar in hun zorg voor medemenssen werken ze op een eigentijdse manier. Op veel plaatsen in de Utrechtse binnenstad zijn nog gebouwen, interieurs en woningen aanwezig die getuigen van een interessant liefdadigheidsverleden.

Het jaarlijkse Groot Evenement, op *zaterdag 13 juni 2009*, heeft als thema *Arm en Rijk in Utrecht, stokoud en springlevend*. Deelnemers maken kennis met regenten, die vanuit hun schitterende behuizing, zorg droegen en dragen voor het welzijn van de armen. Ze bezoeken *cameren*, eenkamerwoningen, waar tot in de jaren zestig van de vorige eeuw nog grote gezinnen woonden.

De dag start in de nieuwe behuizing van Het Utrechts Archief met een inleiding en gelegenheid om de nieuwe presentatie te bekijken. De lunch wordt genuttigd in het enige nog in Nederland opererende middeleeuwse verzorgingshuis: het Bartholomeus Gasthuis. Rond 16.00 uur zijn er ter afsluiting een drankje en een hapje in de Fundatie van Renswoude, het huis waar begaafde weesjongens in de gelegenheid gesteld werden een vak te leren.

Aanmeldingen uitsluitend telefonisch op 22 en 23 april tussen 10.00 en 12.00 uur en tussen 14.00 en 16.00 uur bij Wim Deijkers: (030) 236 45 47. Er is plaats voor maximaal 80 leden (geen introducés). Deelnemers dienen na aanmelding direct €25,- te storten op rekening 56066 t.n.v. de Vereniging Oud-Utrecht o.v.v. 'Groot Evenement 2009'. Als uw bijdrage vóór 8 mei ontvangen is, krijgt u een bewijs van deelname, dat tevens entreebewijs is.

Minicursus historische natuursteen

Op *donderdag 11 juni* vindt van 14.00 tot 17.00 uur de minicursus 'Herkennen van historische natuursteen in de Utrechtse binnenstad' plaats. De cursus wordt gegeven door Frans Kipp, bouwhistoricus bij het Bureau Monumenten van de Gemeente Utrecht. Na een inleiding over de soorten natuursteen die in de middeleeuwen, voornamelijk bij de bouw van de Utrechtse kerken, zijn gebruikt kunnen de cursisten tijdens een twee uur durende tocht in en rondom de Dom hun verworven kennis oefenen op de aanwezige natuursteen. De middag wordt afgesloten met een borrel. Van de deelnemers wordt verwacht dat ze pen en papier meebrengen.

Startlocatie van de cursus wordt nader bepaald. Het aantal deelnemers is beperkt tot 15. Deelname kost €5,- (incl. consumpties). Aanmelden via e-mail: bram@vanderwees.com of telefoon: (06) 537 215 36.

Voorjaarsledenvergadering

Deze vindt plaats op *donderdag 25 juni* om 19.30 uur in het Schillertheater aan de Minrebroederstraat 11. Agenda en stukken worden meegestuurd met het juninummer van dit tijdschrift.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 82e jaargang nr. 2 / april 2009 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 3: 2 mei 2009

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83 en RonDom, Domplein 9.

Redactie M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafische Services

Vereniging oud-utrecht

Voorzitter J.J. Degenaar **Secretariaat** C.A.M. van der Lee p/a Catharijneconvent - Postbus 8518, 3503 RM Utrecht / tel: (030) 233 09 72 of (030) 231 38 35 / fax: (030) 231 78 96 / secretariaat@oud-utrecht.nl

Ledenadministratie Postbus 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** €25,- per jaar (huisgenootlidmaatschap: €10,- / jongeren tot 26 en U-pashouders: €15,- / bedrijven: €50,-).

data · paper · inspiration

Roto Smeets

De kracht in vellen offset!

Roto Smeets GrafiServices. Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn klanten. Of het nu gaat om vellen offset, pre-media, nabewerking, pre-distributie of distributie... Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht · T 030-282 28 22
Eindhoven · T 040-250 50 00
www.rsgrafiservices.nl

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid, ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

Makelaardij Utrecht

**Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht**

Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl

www.EraMakelaardijUtrecht.nl

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

ERA verkoopt huizen!

alles voor de pers

jeroen tiron, grafisch ontwerp - info@jeroentiron.nl

LEVEN IN UTRECHT 1850-1914

P.D. 'T HART, *Leven in Utrecht 1850-1914*. Groei naar een moderne stad. 348 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-888-0, €29,-.

Utrecht was in de negentiende eeuw bepaald geen gezapige en deftige rentenierstad, zoals vaak is beweerd. Er werd hard gewerkt aan de verbetering van de armenzorg, de volksgezondheid, de volkshuisvesting, de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden. Het leven van de gewone Utrechters, die in dit boek centraal staan, werd een stuk aangenamer.

Een uitgave van Verloren. Zie www.verloren.nl.

VAN ZOELLEN

AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie***
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding***
- tevreden klanten bepalen ons succes***
- wij doen wat we zeggen***
- grote betrokkenheid bij klant en project***
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest***

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 06 - 482 17 115
f 030 - 233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank